

САРВАР АЗИМОВ

Сайланма

Икки томлик

Биринчи том

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

ҚОНЛИ САРОБ

Икки парда, ўн сахнали драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Шайх Абдулфотих
Биби Давлат — унинг ҳалоли.
Ақиқа — набиралари,
Мир Алихон — Миллий комитет раиси.
Элейн Бендшаль — унинг аёли.
Аслзода Саидхон — Миллий комитет саркотиби.
Юртолбек
Мавлоно Фигоний
Омонёр кўкнори
Улфат пошшо — мусофирхона хўжаси.
Джеймс Тэйлор
Номаълум шахс
Заркокил
Бодсмқовок } раққосалар.
Зулукбадан }

Хизматкорлар, журналистлар, шинавандалар.

Модерн услубида қурилмиш меҳмонхона пастки қаватида ясатилган «нафис» мажлислар зали: кенг деразалари кўчага чиққан, икки биқинидан эшик очилган. Танобий деворлари кўҳна шарқ маликаларининг нимяланғоч сурати ва ғарб абстракционизми йўлида бичилмиш лавҳалар ила безатилган.

Қундузлари бўм-бўш бу макон, тун қўнган замоноқ ўзгача тус олур: ароқ-шароқ, шира-шарбат, джаз-квартет, созанда ва навозанда-ларнинг сархуш қийқириқлари, нозанинлар рақс-ашулалари...

Тарих 1945—1956 йиллар оралигида, хорижий шарқ мамлакатларининг бирида кечадир.

ПРОЛОГ

«Қонли сароб...» пардаси. Олам сув сепгандек... Дабдурустан кириб келган довул бу осойишталикни бошига кўтаради: радио тўлқинларидан турли тилларда «Ғалаба», «Уруш тугади», «Тинчлик», «Фашизм тор-мор» видолари янграб. Оламни босган шодлик ва шовқин авжига чиқади-ю, яна аста-секин чўқади. Парда ўз ўрнидан кўчади.

Қоронғиликни тилган нур — гугурт чақиб сигарета тутатаётган Мавлоно Фигонийнинг хаёлчан башарасида ўйнаб. У ўз қалби билан сўзлашмоқда.

Мавлоно Фигоний. Мана, жаҳон уруши ҳам тугади. Аё чора қайда?.. Бошимдан дуд чиқар, шикаста кўнглим ғурбат саҳросида. Эй бечора танбурим: иккимиз Мир Алихон, Шайх Абдулфотиҳ, Юртолбеклар қилмишларига ром бўлганимиз туфайли ватангадо махлуқ иснодини кўтарамиз шекилли? Ватанимиздан елган ҳайдар сабо шуни тақозо этгандек... Уф... биз битган салкам ўттиз йиллик тарих — «Воқеанома»нинг ҳали сўнгги саҳифаси ёзилганича йўқ, қани, чархи бебунёд яна не кароматлар кўрсатур, сабр айламоқ маслаҳат...

Қачонлардир аҳли тамизлар мени «Ҳурмати ғоятдин, шуҳрати ниҳоятдин» ўтадиғон шоир ва яна бастакор дея мадҳ айлар эдилар. Бу ишонч, халқ даҳоси бахш этган истеъдод ҳарорати нечук йўлларда соврилди? Ҳақ йўлида, йўқса ноҳақ?..

Чироқ тиги яна бир кўчар экан, оппоқ соқолини тутамлаб хаёлга толган Шайх Абдулфотиҳнинг сўлгин чеҳраси намоён бўлур.

Шайх Абдулфотиҳ. ...Ақлга чунон ён бериб иш кўрмоқ зарур. Олов отишдан, бир-биримизга олов отишдан фақат жаҳолатга йўл очурмиз. Ўзимизни эр, ўзгани шер билган онларимдан бери мансаб, амал, симу зар демай, фақат дини ислом манфаатини кўзлаб келиб, умримнинг оёғида не ҳолга тушдим. Мен Шайх Абдулфотиҳ ким деган одам бўлдим? Е тавба, бўлмаганларга бўлишмоқчи кимсанинг кунни шуми? Икки жаҳон овораси...

...Элу юртдан маҳрум, бошпана йўқ, оила тилка-пора... Бечора Биби Давлат, эрим деб, қисиниб-қимтиниб ҳаёти-

ни саргардонликда якунлаш арафасида. Отаси бошлаган йўлларда навқирон боши мажақланган ўғлимнинг каримаси, набирам Ақиқа ота-боболари яшаган қуёшнинг ҳарорати, тупроқнинг бўйи нечук? Билмайди: бегона элларда туғилди, бегона урфу одат муҳтида вояга етмоқда. Тақдири на бўлур? Уйлаб тубига етолмайман...

Ёғдунинг ялт-юлт нури бор вужуди ўй, пинакка чўмган Юртолбек юзига кўчади.

Юртолбек. Истиқболда яна не кўргиликлар бор? Эсиз умр... Фалакнинг гардиши бу шўрпешонани қай кўчаларга олиб кирмади, сувдан чиқариб ўтга ташлади, ўтдан олиб сувга.

Пирим Шайх Абдулфотиҳ... сўзларини икки қилмадим: Туркистонда Миллий-диний мусулмон жумҳурияти ташкил этамиз дедилар — бел боғладим. Қўқон мухторияти учун курашган ғози, ўлган шаҳид дедилар — қўрбошилик қилдим. Бухоро амири қўшинлари сафида бўлинг деганларида — жанг қилдим, ўқ едим, қилич тиғи заҳрини чекдим.

Қудратингдан ўргилайки, пирим буромадларининг даромади бирин-кетин пучга чиқаверди. Охири ажнабийлар, бегоналар орасида... Ватангадоликнинг мен тортмаган азобу уқубати, зор-озори бўлмаса керак...

Янги жаҳон уруши ҳам ўт олди... Менга, Искандариядаги машҳур девонага Берлиндан, пиримдан телеграмма келса бўладими?

«Бек, биз ғариблар учун нажот соҳили топилди. Шояд мушкуллар осон бўлғай. Тезда етиб келинг...»

Тавбамга таянмаган эканман, яна қанотсиз учдиму йигитлик асносидаги иш-коримга ғайрат билан киришдим; немис концлагерларидаги туркистонлик асирлардан тузилган легион Сталинград таслим бўлиши биланоқ, Урта Осиё тупроғига бостириб киришга ҳозир бўлди. Тошкент, Самарқанд, Фарғона — бу азамат шаҳарларга ғолибона кириб боришимиз хаёлимиздан кечар...

Ё раббий, шунчалик бешафқатмисан. Орзиқиб кутилган умид ҳақиқатини кўкка совурдинг-да, биз сўтакларни яна ватангадоликнинг боши берк кўчасига улоқтирдинг... Недурки, ҳаётим жиноятдан, имоним хиёнатдан, қилмишқидирмишларим саробдан... қонли саробдан иборат? Астаффирулло...

Нур Аслзода Саидхоннинг чақчайган қизил учки кўзларида, тор пешона ва кулча юзларида ўйнайди.

Аслзода Саидхон. Асл... Аслзода... Саидхон. Хай-й-т, дидингиздан ўргилай, падари бузрукворим!.. Узлариям Туркистонни тебратган саидлардан. Недурки, большевиклар қўлида умрини хору зор якунласа? Кенжа-той фарзанди, зодалар асли эса қасос учун яратилмаган-микан?

Хушлари бошларидан учган бу «қадимий»лардан энди иш чиқмас... Мир Алихон ҳам — тамом... ўтмас тиг... Чунончи, шу «қадимий»лардан бири Нюрнберг процессини ташкил этувчилар қўлига тушса-да, «1941 йили қуршовда қолмиш оғайниларига хиёнат этиб, Гитлер қўшинлари томон думини хода қилган, асирлар орасидаги Совет Армияси командирларини, коммунистларни фош қилишда айрича хизматлари учун немис армияси капитани унвонига сазовор бўлган ва борингки, Миллий комитет саркотиби лавозимига минган «жадид кимдир?» саволига йўлиқса, шак-шубҳа йўқки, ўша зот мана шу Аслзода Саидхон бўладурлар дея қўлимга кишан солдирур...

...Начора, вақтинча бўлса-да, шулар билан келишмоқ, сэр Джеймс Тэйлор муллажиринг масаласини ҳал этгунча харажатлари ҳақида ҳам бош қотирмоқ мажбурияти бўйнимда... Йўқ, ҳурматли ватандошларим, Аслзода Саидхон ҳали янги режалар мақсадида бирингизни миниш, бирингизни етов қилишга қодир...

Парда

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ САҲНА

Меҳмонхонанинг даҳлиз хоналаридан бири. Танобий хўжаси Улфат пошшо, Мавлоно Фигоний, Юртолбек ва Аслзода Саидхонларни қарши олмақда. Қоратан ва оқпўст хизматкорлар сафар анжомларини ташиш билан банд.

Улфат пошшо. Ғоятда, ғоятда бахтиёрман. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!.. Қулингиз ҳамиша хизматлари — миннатларига тайёр!

Аслзода Саидхон. Саломат бўлсинлар. Қани, улугларимни ичкарига бошланг!

Улфат пошшо. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!

Якка қолган Аслзода Саидхон қаршисида пайдо бўлишган хизматкорлар унга таъма назарини ташлайдилар, лекин нажот чиқмайди.

Қоратан хизматкор. Қурумсоқ... чойчақа беришням истамайди-я!

Оқпўст хизматкор. Ҳа-да! Ургилдим.

Улфат пошшо чиқиб келади.

Аслзода Саидхон. Улфат пошшо, мактубда айтилганлар бажодир?

Улфат пошшо. Ҳа, бегим!

Аслзода Саидхон. Раҳмат. Яна бир савол?

Улфат пошшо. Сўрангиз, бегим?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонадаги сўз улаштиришни яхши кўргувчи гумашталарингизга, ташқаридан келиши мумкин бўлган баъзи шилқимларга бизни ким ўрнида аңглатурсиз?

Улфат пошшо. Ҳм-м... Маккаю мукаррама зиёратидан қайтмиш жазоирлик мўминлар!

Аслзода Саидхон. Офарин. Ўзгалар, маъмурлар диққатини жалб этмаслик учун овқатни-да, ҳалиги танобийларида қилсак... А-а, лаббай?

Улфат пошшо. Тақсир.

Аслзода Саидхон. Офарин. *(Кетмоқчи бўлади.)*

Улфат пошшо. Афандим, айбга буюрмасалар, бир нимарсадан огоҳ этсам?

Аслзода Саидхон. Хўш, гапиринг.

Улфат пошшо. Воқеан... юртимизда, бир ҳафта муқаддам ҳалиги... ҳа, немис ақчаси пучга чиқарилди.

Аслзода Саидхон. Қойил.

Улфат пошшо. Лаббай, афандим. Уруш оқибати!..

Аслзода Саидхон. Чиқим важини Америка доллари юзасидан қилсак демоқчилар, топдимми?

Улфат пошшо. Саховатингизга қул бўламан, афандим!

Шайх Абдулфотих киради.

Аслзода Саидхон. Марҳамат, танишинг, меҳмонхона хўжаси Улфат пошшо.

Кўришадилар.

Шайх Абдулфотих. Аёлларни кутиб олинг!

Биби Давлат кўринади.

Аслзода Саидхон. Шайхимизнинг рафиқалари Биби Давлат!

Биби Давлат. Йўл азоби — гўр азоби, деганлари-ча бор. Қачонгача юртма-юрт тентираймиз. Эй худо, ти-

ниб-тинчидиган кунлар бўлармикин? Ақиқа, қаерда қолдинг, юрмайсанми?

Ақиқа киради.

Ақиқа (шўхчан). Салом, жаноблар!

Аслзода Саидхон. О... кароматингдан... бу ўша Ақиқами? Бир йилда шунча камол, шунча жамол. Агар ёлғиз ўзини кўрсам борми, танимаган бўлардим. (Улфат пошшога) Шайх Абдулфотиҳ набиралари, гўзал Ақиқа! Улфат пошшо. Миннатингиз бош устига, қизим!

Чиқадилар.

Аслзода Саидхон. Ақиқа бегим Европа тарбиясини кўрган, нутқи ширин, лаблари қанду асал... Улфат пошшо меҳмонхонасининг безаги бўлмасми? Ана муллажирингу, мана муллажиринг... Ҳа, бу гулу гунча субҳ назмозини аввал ўзим...

Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн саккиз ёшиндадур...

Ҳа, бахтимдан кўрурман... бахтимдан...

Улфат пошшо ҳозир бўлади.

— Улфат пошшо, шартингизни қабул этдик.

Улфат пошшо. Саховатингизга қул бўламан, афандим.

Парда

ИККИНЧИ САҲНА

Танобийнинг кундузги манзараси.

Фигоний. Не хабарлар келтирдингиз, соҳиби даҳо?
Юртолбек. Нажот... нажот асносидан келинг, шайхим?

Шайх Абдулфотиҳ. Хабар?.. Нажот?.. Олтмиш йилнинг иссиқ-совуғини кечирган бу хомкалла янглишмаса, Миллий комитет ва миллий легион қўмондонлигининг охири мажлисини шу 45-нинг 19 апрелида ўтказган эдик, шундоғми?

Фигоний. Балли.

Шайх Абдулфотиҳ. Сўнги тобу тоқатимиз: бор ҳужжатларни ўтга бериш, токи Совет Армияси қўмон-

донлиги қўлига тушмасин; концлагердаги ноқобил туркостонликларни, легион сафидаги шубҳали, тил чиқариши мумкин бўлган нимарсаларни ҳаётдан даф этиш, токи ёпиғли қозон ёпиғли қолсин, шундоғми?

Ф и г о н и й. Балли.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. ...ва, ниҳоят, ўқ ва ўт, дуд ва фарёд исканжасида ноланда Берлиндан омон-эсон бош олиб чиққанлар бугун, айни маконда тўпланишсин, дея шошилиш тарқалишган эдик, шундоғми?

Ю р т о л б е к. Ҳа, шундоғ!

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Отангизга раҳмат. Биз, жаноби раис, саркотиб — учаламиз, Берлиннинг яна бир ҳалокатли тунини кечирдик.

Хонани кесиб ўтаётган Биби Давлат сўзга қўшилади.

Биби Давлат. Тақдир жаҳаннамини шу тунда кўрдим...

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Гуноҳқорингизман, ойм...

Биби Давлат. Сиздан эмас, пешонамдан, девоналар бошига тушмас саргардонликда кечмиш кунларимдан зорланаман, истиқболдан ўлгудек қўрқаман... Афв этгайсиз.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Тавба... Ҳа, ҳалокатли тунни кечирдик. Тонг нури таралиб улгурмасданоқ, совет артиллериясининг неъматини шундай ёғилдики, «Буюк рейх» маркази бунёд бўлганига ҳам пушаймон ер, безгак хастасингари тиши-тишига тегмас...

Ю р т о л б е к. Емон касофати. Ҳаром кунда дунёга келган бароқ мўйлов касофати.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. ...Боринги, йўлга тушдик, йўл эса авра-астари ағдарилган ҳаёт манзарасининг хунук тимсоли эди... маълумаларингизни эргаштириб Парижга йўл солдим, ундан Марселга, Марселдан Жазоирга, Жазоирдан Марокашга ўтдим ва иншоолло, бу маконга етиб, сизлар билан дийдор кўришдик, иншоолло...

Ф и г о н и й. Ғайратингизга тасанно, Шайх Абдулфотиҳ. Ҳикоянгиз тугамай қолди. Хўш, Мир Алихон-чи? Қайда бўлсалар экан? Балки... бу кутишнинг фойдаси йўқдир?

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Мир Алихон?..

Аслзода Саидхон (*пайдо бўлганича*). Марҳамат. Жаноби раис рафиқалари Элейн Бендшалхоним ташриф буюрсалар қаршилик бўлмаса керак?

Ф и г о н и й. Қандай? У киши ҳам шу ердадилар?

Аслзода Саидхон. Марҳамат!
Элейн. Danke schön! Яхши истакларимизни қабул
этгайсизлар.

Шайх Абдулфотих. Биз ғоят мамнунмиз.
Фигоний. Саломат бўлсинлар. (Чегга.) Ялақилар.
Аслзода Саидхон. Борки эркак зотини ўзингиз-
га мафтун этгайсиз, хоним.

Элейн. Setzen Sie... Bitte! Виски!
Аслзода Саидхон. Қадаҳда ҳам қуёш, ҳам муз
бўлса?

Элейн. Ҳам ошиқлар ҳарорати...
Аслзода Саидхон (қора тан хизматкор қўлидан
вискини ола Элейнга яқинлашади). Соғиндим.

Шайх Абдулфотих. Муҳтарам саркотиб, аза ус-
тида шўхликнинг боисига тушунмадим?

Аслзода Саидхон. ...Боисига тушундингизми, ту-
шунмадингизми? Ажаб, бу қанчалик аҳамиятга молик?
Кейин, мен тобут остида қолган бола эдимми, аза тутар
эканман. Йўқ, шайхим, савдойилик сиз билан бизга яраш-
мас... Адольф Гитлер аллақачонлар нариги дунё сайри-
да, қолган йўлдошларига эса Нюрнберг дорлари интизор.
(Бепарво бўлишга тиришган Элейн Бендшалга ер остидан
ўғринча кўз юборади.) Қилни қирқ ёрғай акангқарағайлар
эса... (хонадагиларга ишора қилади) ..большевиклар тик-
кан тузоқлардан омон чиқиб, меҳмондўст мусулмон мам-
лакатада жавлон урмоқдалар. Ҳаҳ... ҳаҳ...

Юртолбек. Мирзо, гапларингизга илон пўст таш-
лайди-я. Ҳеч бўлмаганда тутдек тўкилган йигитларим хо-
тираси, орамизда етишмай турган оғайнилар руҳи, ерга
қўйсам гард, осмонга учирсам чанг бўлади, деган эзгу
истиқбол умидларининг азоби жанобларининг думбул та-
биатларини зиғирча ҳам кир қилмайди-я.

Аслзода Саидхон. А, лаббай, ҳали-я.
Фигоний. Қизишма, йигит... озор чекмиш табиати-
мизни хуфтон айлагувчи маст-аласт довдирашларинг-ла
ҳақорат этма.

Элейн. Жентльменлар, оғангиз Аслзода Саидхон
(унга бир хўмрайиб олади.) деганлари ҳазил. Менинг си-
тамдийда ватаним, бечора фюрер ҳақида ҳам...

Фигоний. Бечора эмиш, ҳазми ҳайвон...
Элейн (лоқайдлик сақлаганича). ...у нобоп сўзлар
айтди, аммо мен ўзимга олганим йўқ... Ҳа, айтгандай, не-
чун маним ишонган тоғим, сизларнинг валинеъматингиз —
жаноби раис тўғрисида лом-мим дейилмайди, ё Сулаймон
ўлди?..

Шайх Абдулфотиҳ. Бас-с... хоним, эркаликни ҳам ўз ўрни, чегараси бор. Фикримча, гўзал Элейн учун Мир Алихон ҳозирми, ғойибми, унчалик аҳамияти бўлма-са керак? Зероки, *(Аслзода Саидхонга имо қилади.)* ўрин-босар от устида...

Аслзода Саидхон. Шайх, оппоқ соқолингиз ҳур-матн...

Шайх Абдулфотиҳ. Қиздирилган темир давоси атиги бир коса сув, «пи-с» этадию сўнади. *(Безанглаб турган Элейн Бендшални таъқиб этиб)* Мен у зотни Бер-линда йўқотдим...

Элейн. Oh, mein lieder arme Mann! Оҳ, шўрлик ме-нинг жуфти ҳалолим...

Аслзода Саидхон. Берлин тўс-тўполони бизни ҳам айирганди. *(Ҳалиги ноқулай вазиятдан қутулиш фур-сатини қўлдан бермасликка шошилган ҳолда.)* Хоним ик-кимизнинг йўлимиз Миланнинг Лоретта майдонидаги ху-нук воқеа устидан чиқиб қолди. Майдон шифа... Муссоли-ни...

Элейн. Қўланса партизанлар томонидан қўлга туши-рилган.

Аслзода Саидхон. Ҳа, хоним... ва Муссолини ўйнаши *(нафас сақлаб ер остидан олдин атрофдагилар, сўнгга бёзовта Элейн Бендшаль вазиятини кузатиб.)* ...фоҳишаси Кларо Петраччи бензоколонка ёнида оёқла-ридан осилган, оломон тош отар, тупурар, нафрат ёғди-рар...

Элейн. Wie wunderbar sprechen Sie! Фикрингизда ғалат бор; оломон эмас, коммунистлар, Москва агентлари бўлмиш макаронхўр коммунистлар. Кечирасизлар, менинг бечора эрим Entschuldegen Sie bitte! *(Кетади.)*

Аслзода Саидхон. ...Қўлим ёқамда экан, ким-нингдир темирдек *(Шайх Абдулфотиҳ томон хўмрайди.)* ...ҳа, темирдек панжаси, фавқулодда, кифтимга тушса бў-ладими? Қарасам, *(яна овозини кўтариб)* полковник Джеймс Тэйлор... фурсатни ўтказмасдан, мени четга торти-ди-да, ади-бадисиз, бор гапини тўка солди...

Фигоний. Хўш, бор гапи?

Аслзода Саидхон. Бу унинг гапи. Мир Алихон Париж яқинидаги Компьен концлагеридан топилди: си-ҳат-саломат, кайфи тароқ, фақат гитлернамо бароқ мўй-ловини қирдириб ташлаган, холос... Режаларинг менга аён. Мир Алихон тайин этилган манзилга ўз вақтида этиб бор-гай. Нюрнберг дорига осилишни истамасанглар, тезроқ жўнашларингни маслаҳат кўраман...

Меҳмонхонага юки оғир Омонёр кўкнори терлаб-пишиб кириб келади.

Омонёр кўкнори. Э-я, аҳли тамизларим, ассало-му алайкум. Аввало фақирдан, сўнгра бу маконга сиҳат-саломат етиб келмиш жаноби раисдан чаппарастасига салом!

Шайх Абдулфотиҳ. Хуш кўрдик, мулла Омонёрбек. Хўш, жаноби раисни қайда қолдирдингиз?

Омонёр кўкнори. Шайхим, гумаштангиз диккайган супра қулоқлари хонлик этмаса, шу оёқ товушлар ила жаноби раис ҳозир бўлурлар-да...

Фигоний (*хаёл аралаш*). Амаким шашти боягидай?

Мир Алихон кириб келади.

Омонёр кўкнори. Ана, айтдим-ку.

Мир Алихон. Шукур, сиз қариндошларимни сиҳат-саломат кўрганимга шукур. (*Барча қучоқ очади.*) Қолган биродарларимиздан дарак?

Шайх Абдулфотиҳ. Рафиқангиз шунда.

Мир Алихон. Рафиқам? Элейн? Қим билан?

Шайх Абдулфотиҳ (*Аслзода Саидхонга ишора қилиб*). Дўстингиз...

Аслзода Саидхон (*гапни чалғитиш ниятида*). Аксарият оғайнилардан ном-нишон йўқ...

Мир Алихон. Хоним қаерда?

Шайх Абдулфотиҳ. Ўз хонасида.

Мир Алихон. Кечирасизлар, бир дақиқа... Элейн. Элейн!..

Парда

УЧИНЧИ САҲНА

Айни манзара.

Мир Алихон. Қариндошларим, мистер Джеймс Тэйлор, танишинглар... Буюк Америка вакили...

Аслзода Саидхон. Ғалабаангиз муборак, полковник.

Джеймс Тэйлор. Ташаккур.

Фигоний (*хам бошини кўтармасдан сўзлайди*). Бир бадодан қутулиб, лаҳза кечмасдан иккинчисига гирифтор бўлмоқ... ақл пула...

Джеймс Тэйлор. Шайх Абдулфотиҳ, Фигоний, Юртолбеклар томонидан бу қадар салқин қарши олинур-

ман деб ўйламаган эдим. Айбимиз Компьен концлагерларидан тўппа-тўғри Нюрнберг дори остига жўнатилган раис жанобларини омон-эсон ҳузурларига еткурганимиз бўлмаса керак, албатта?

Шайх Абдулфотиҳ. Киноянгиш, миннатингиш ўринсиз, жаноб полковник... Чуқур изтироб...

Джеймс Тэйлор. Изтироб ва надоматлар фурсати эмас. Шайх Ислом фидойиларининг сабри бениҳоя, имони чинор деб биламан.

Фигоний. Чинор синса-чи?

Мир Алихон. Синмаслиги, ҳатто эгилмаслиги шарт. Мушкул онлар, кутилмаганда Москва ғалабаси сиз билан бизнинг ишонч ва иродамизни синдириш у ёқда турсин, эголмайди ҳам. Асло...

Фигоний. Бу белангилик — якуни мақсад эмасми?

Мир Алихон. Албатта, эмас. Бир марта йиқилдик — турғиздилар, иккинчи бор енгилдик (*Джеймс Тэйлорга илиқ қараб*) дўстлар умид нишонасини сочмоқдалар. Чинор сабримизни учинчи, сўнгги курашга ҳозирламоқ — олло амридир. (*Пинжигга тиқилиб олган Аслзода Саидхонга секин дейди.*) Шоирга кўз-қулоқ бўлинг. (*Сўнгра.*) Ҳа-ҳе-ҳе, дўстим Джеймс, таъсирчан шоиримиз муболағада баъзан қуюшқондан чиқса, ажаб эмас, аҳамият бермайсиз.

Джеймс Тэйлор. Мақсаддан келинг?!

Мир Алихон. Хўш. (*Секин.*) Энди ҳозирги вазифалар... (*Барчага эшиттириб*) Мақсад юзасидан шуларни демоқчиман:

Биринчи вазифа: Ғарбий ва Шарқий туркистонликлар ўртасидаги бадҳаво низоларга тезда барҳам бериб, муҳожирлар ғайри совет ташкилотларининг ягона мухториятини барпо этиш ва гўё шу кунларда кучга кирган «Маданий-маърифий жамият» ниқоби остида муқаддас мақсади-мизга яна қанот бағишловдир.

Аслзода Саидхон. Дард кўрманг.

Мир Алихон. Иккинчи вазифа: аҳли жаҳон олдида ва, айниқса, Туркия, Эрон, Совудия Арабистони ва Покистон халқлари олдида, муҳожирлар назарида Совет Иттифоқи ғалабаси аҳамиятини кўкка совурмоқ учун барча воситаларни ишга солиш, кечиктирмай «Туркистон саси» газетасини чиқара бошлаш, қаламкаш биродарларимиз ва, даставвал, Мавлоно Фигоний билан Аслзода Саидхоннинг Русия колониализмининг исбот этувчи асарларини зуд нашр айлаш, Совет Иттифоқига қарши қаратилган талай радиомарказлардан усталик ила фойдалана билишдир.

Аслзода Саидхон. Фавқуллода омилсиз.

Мир Алихон. Учинчи ва ҳозирча, сўнги вазифа: тириклик тошдан ҳам қаттиқ... Ташкилотнинг иқтисодий қудратини тузатиш учун муҳожирлар ҳиссасини уюштириш мақсадида мен эртагаёқ Совудия Арабистонига, ижозат берсаларинг, Маккаи мукаррама зиёратини ҳам бажо этсам. Шайхим, сиз Покистонга, қўрбоши, сиз Эронга, Аслзода Саидхон билан Мавлоно Фигоний, сизлар мазкур мамлакат вилоятларига тарқалишсак, токи ҳали қўлимиздан иш келишини «озод дунё» таянчи Америка олдида оқласак-да, сўнгра саховатли марҳаматларига сазовор бўлсак.

Джеймс Тэйлор. Шарт шу: аввал биз комил ишонч ҳосил этайлик, кетингиздан кимлар эргашувини билайлик, сўнгра ёнғичингизга керагича доллар оқа беради, жаноблар.

Мир Алихон. Полковник, Американинг пишиқ иш юритишидан, бир оз бўлса-да, хабардормиз, ҳе-ҳе-ҳе... Хўш, фидойилар, ғайрат камарини маҳкам боғлаймизми?

Аслзода Саидхон. Бўлмаса-чи. Тадбирларингиз беандоза — маъқул.

Шайх Абдулфотих. Хўп.

Джеймс Тэйлор. Қаловини топса, қор ҳам ёнар эмиш...

Мир Алихон (*илонлик қилади*). Ҳиммат... ишончларинг... кўнгил бўшашди... Узр... (*Джеймс Тэйлорга.*) Улгунимча хизматингизда бўлсам, дейман... (*Ҳамма таъсирлангандек одобланишади.*)

Джеймс Тэйлор (*лаби ип қочирганича*). О' кэй!..

Парда

ТҶРТИНЧИ САҲНА

Даҳлиз манзараси.

Ақиқа бегим ва унинг кетидан ўпкасини қўлиқлаганича, изма-из, бор диққати Ақиқа бегимда бўлган Улфат пошшо пайдо бўлишадди. Ақиқа чиқиб кетади.

Улфат пошшо. Баракалло, оқила, омила жамиласи... Меҳмонларни тентак қилишига жичча шубҳаланган кишининг ўзи тентак.

Аслзода Саидхон (*кириб*). Улфат пошшо?

Улфат пошшо. А, лаббай, бегим?

Аслзода Саидхон. Дам бермайсиз, қармоқ таш-
ладингиз шекилли?

Улфат пошшо. Бегим... зийраксиз... зийрак... Шу
хаёлий ҳусн, лаққабалиқча тўримга илинсами?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонангиздан шинаван-
далар сира аримас эди, баайни сурат-а?

Улфат пошшо. Балли, хўжайин. (Кетмоқчи ҳам-
суҳбатига эланиб) Қулингизда ҳам бир улуг ўтинч бор,
хўжайин.

Аслзода Саидхон. Айтинг?

Улфат пошшо. Муборак хаёлингизни бошқа ни-
марсаларга бўлишга журъат, андиша?..

Аслзода Саидхон. Ҳатто журъатсиз андишангиз
остида ҳам устомонлик ётиши-ку каминага аён. Нақдидан
келинг... нақдидан...

Улфат пошшо. ...Туйғунсиз, хўжайин, туйғун... Нақ-
ди: муборак лафзи ҳалолларига олган «баайни сурат» жо-
йини жадалроқ ясашга кўмаклашсалар? Қаҳрабо тасбеҳ
хараша қилмаса?

Аслзода Саидхон. Ваҳимангиз шулгинами?

Улфат пошшо. Тақсир...

Аслзода Саидхон. Осон экан-ку. Миси чиқаёз-
ган жаноби раисни тезлайман. Деганингиз қаҳрабо тас-
беҳ — Шайх Абдулфотиҳ ҳовурини босишни-да, гўзал оҳу
оёқларига олтин кишанчалар солишни-да ўзлари эплей-
дилар... Ўзларига ижозат.

Улфат пошшо чиқади. Шу пайт Номаялум шахс пайдо
бўлади. Бир зум ҳангу манг қолган Аслзода Саидхон унинг
кетидан йўл солиди. Уларни кўриб қолган Джеймс Тэйлор ки-
риб келган Улфат пошшога сўз ташлайди.

Джеймс Тэйлор. Тўхтагил!.. Анави ким?

Улфат пошшо. Маллани айтяписизми?

Джеймс Тэйлор. Ҳаракатлари бежороқ?

Улфат пошшо. Фарбий Германиядан, Бонндан.

Джеймс Тэйлор. Уйлаганимча чиқди. Аслзода
Саидхонга яқинроқ юрипти?

Улфат пошшо. Бунисидан ҳам огоҳ эканлар-ку,
яна ўсмоқчилаганлари нимаси!

Джеймс Тэйлор. Кўнгилга олманг, пошшо, шун-
чаки... Айтгандай, ҳалиги ноқобил коммунистнамо ўғлин-
гиз Абдуллазиз кўринмайди?

Улфат пошшо. Куйдирди, хўжайин, куйдирди... Шу
кунларда Совет Иттифоқига бориб қайтган... Москва, Ле-
нинград, Тошкент, Самарқандда бўлганмиш, Парвози ба-

ланд, эртаю кеч югургани-югурган... тинмайди кечаю кундуз.

Джеймс Тэйлор. Бизга пуллаган ерингиздаги авом деҳқонларни қитиқлаётгани ҳам ростми?

Улфат пошшо. Рост экан.

Джеймс Тэйлор. Шундоғ денг?! Демак, қилган илтимосларим ёнига, биз шу ерда эканмиз, Совет Иттифоқидан келган биронта одамга мусофирхонангизда ўрин йўқлиги, санқиб юрувчи Совет элчихонаси вакилларига кўз-қулоқ бўлиб туришингиз қаватига яна бир қўшимча — ўша коммунистнамо ўғлингиз Абдуллазизни узоқроқ ерга даф этасиз, яхшиси, деҳқонларни тинчитиш учун ўзини юборасиз, маъқулми?

Улфат пошшо. Маъқул, аммо мушкул.

Джеймс Тэйлор. Орамиздаги ўттиз йиллик иззат-икром туфайли, ҳамёнингизга равон оқмиш долларлар ҳисобдан ташқари, шул илтимосимни-да бажо этасиз!

Улфат пошшо. Қулингизман, хўжайин.

Джеймс Тэйлор. Боринг.

Улфат пошшо таъзим қилиб чиқади.

— Мир Алихон туркуми коммунизмга қарши ашаддий мафкуравий жанг майдонида, хуфиячилар тайёрлашда қулай, қўл келадиган бир восита. Томчи тошни тешар, кичкина тош бошни...

Шу вақт Элейн Бендшалнинг қораси кўринади.

— Хоним, тинч ором ололдингизми, чеккан озорларингиз...

Элейн. Бир савол берсам?

Джеймс Тэйлор. Минг савол беринг, хоним.

Элейн. Айтинг-чи, Америка разведкачиларининг ҳаммаси ҳам сиздек, мистер Джеймс Тэйлор, жентльмен бўлишадими?

Джеймс Тэйлор. Марҳаматли бекам, саволингиз жундек кўринса-да, тагида бир мисқол заҳари бор-а? Ҳануз туркистонликлар таъбирича, эгардан тушмаган ўхшайсиз... Майли... Лекин менинг ҳам бир саволим?

Элейн. Эшитайлик?

Джеймс Тэйлор. Ҳм... Бу садоқатли эрингиз... гарчи Мирзони кўрганида қиттак асабийлашса-да... дову дастгоҳида «Ватан», «Миллат», «Дини ислом», «Россия колониализми» сингари бетайин, жадидлар чўнтагидан тушиб қолган сафсаталардан ўзга бирон жиддийроқ гапи,

бугунги Фарб мақсадларига уйғунроқ сиёсий программа-
си йўқдекми?..

Э л е й н. Овора бўласиз... Кейин ўша сиз билган тур-
кистонликлар таъбирича, қаршингизда дунё ташвишлари-
дан этак силккан аёл, эрининг хотини, фақат хотин...
Аммо йигит кишини... кхрр... бинобарин, сизга монанд
йигитлар сўзини ерда қолдиришга одатланмаганим учун,
майлиз, жавоб қилайин: пантуркизм деган кўҳна афсона-
дан хабарлари бор, албатта?

Д ж е й м с Т э й л о р. Унча-мунча... «Улуғ Туркистон»-
дан ҳам.

Э л е й н. Саломат бўлсинлар... Одатан, мезбон, дабду-
рустан, меҳмон йўлини тўсиб, ачимсиқ сўроқларга тут-
мас эди, билишимча?..

Д ж е й м с Т э й л о р. Узр... лак-минг узр, хушфезъл
фрау, хиргоҳимизга ташриф буюришларини яна бир бор
эслатсам?

Э л е й н. Thank youdegy much! Ташаккур.

Номаълум шахс ва унинг кетидан Аслзода Саидхон
пайдо бўлишади. Ҳаммада синамол назар, ташвиш аломати.

П а р д а

БЕШИНЧИ САҲНА

Бизга таниш танобийнинг кундузги манзараси. Аслзода Саид-
хон юмшоқ креслода ястаниб, кимнидир кутмоқда. Ақиқа кириб
келади.

Аслзода Саидхон. Айни вақтида келдингиз.

Ақиқа. Мен билан гаплашмоқчи эдингизми?

Аслзода Саидхон. Қўлим дилимда, дилим эса
ўзларида. Уйладингизми? Улфат пошшо сизга мунтазир.

Ақиқа. Яна ўша гапми? (Кетмоқчи экан.)

Аслзода Саидхон. Наҳотки, бобонгиз бўйнига
тўрва осилишини хоҳласангиз...

Ақиқа. Бобом? Тўрва?..

Аслзода Саидхон. Рози бўлинг, сизга маслаҳат.

Ақиқа. Сизга-ку, айни мақсад... Чолу кампирлар
азобланиб бўлса-да, кўникишар... Аммо қайлигим Муяс-
сар нима дейди?

Аслзода Саидхон. Қим? Эй, ҳа, Муяссарми?..
Арвоҳини безовта қилманг. Муяссар Совет Иттифоқида
ўлдирилган, худо раҳмат қилсин.

Ақиқа. А, нима? (Ақиқа чуқур изтиробда, йиғлайди.)
Айтинг, ўзга илож йўқми?

Аслзода Саидхон. Йўқ. Шу йилларда ҳамма юмушни ишладик. Бўлмапти. Ҳаммамизнинг тақдиримиз, боринги, тирикчилигимиз сизнинг қўлингизда. Рози бўлинг, акс ҳолда, оқибати яхши бўлмас.

Элейн Бендшаль кириб келади.

Элейн. Хэйло, суҳбат қуюқ-ку. Бевақтроқ кирдим шекилли?

Аслзода Саидхон. Кўзимиз йўлингизда эди, Элейн.

Ақиқа йиғлаганича чиқади.

Элейн. Уйнашингиз кўндиларми?

Аслзода Саидхон. Хушсуратим, дунё таниб атиги бир марта ўйнаш орттирдим. У ҳам бўлса, қаршимдаги...

Элейн. Тушингизни сувга айтинг, йигит. Кўндими, йўқми?

Аслзода Саидхон. Кўнмаганига қўярмидим...

Элейн. Bravo, bravo... Мир Алихон ҳаракатлари но-жўяроқ...

Хонага номаълум шахс киргани учун сўз бўлинади.

Номаълум. Агар жентльмен кечирсалар, сизга икки оғиз айтадиган...

Элейн. Менга?.. (Аслзодага.) Бизни холи қолдиринг.

Аслзода Саидхон. Хўп. (Номаълум билан кўз уриштирганича чиқади.)

Номаълум. Хоним, бўйнингиздаги ҳусайни маржонингиз бир донаси яримта кўринади?

Элейн. Синган.

Номаълум. Заргарга йўлиқмабсиз-да?

Элейн. Вақти-соати келганда...

Номаълум. Келди бўлмаса. Мана, иккинчи яри, олинг.

Элейн (солиштиргач). Икки ярим — бир бутун.

Номаълум. Ҳа, бир бутун.

Элейн. Бонндан не хабар?

Номаълум. Саккиз йиллик сукут даври тугади.

Элейн. Энди?

Номаълум. Марказ иш талаб этмоқда.

Элейн. Топшириқ?

Номаълум. Шеф ихтиёридаги маълумотларга кўра, полковник Джеймс Тэйлор ишни катта қилмоқда. Мир

Алихонни... жаноби раисни чамбарчас боғлаб олгани ҳақиқатми?

Элейн. Ҳақиқат.

Номаълум. Кейин, ишининг путури ва ўзининг субути кетганроқ кўринади, тўғрими?

Элейн. Тўғри.

Номаълум. Совет Иттифоқига ташланган ўғлидан хабар?

Элейн. Муяссардан?

Номаълум. Ҳа, Муяссардан. Аммо ундан олинмиш маълумотлар Джеймс Тэйлор қўлига етмай... англадиларми?

Элейн. Шундай денг?!

Номаълум. Демак, жаноби раисдан кечмоқ, тошни саркотиб... Аслзода Саидхонга қўймоқ лозим.

Элейн. Шунда нима бўлади?

Номаълум. Шундами? Емон бўлмас...

Элейн. Билсак?

Номаълум. Джеймс лой бўлганча қола берадию Аслзода Саидхон бошлиқ туркистонликлар Мюнхенга жўнайдилар.

Элейн. Мюнхенга?

Номаълум. Аслзода Саидхон «Бундес фрай» ташкилотини тузади.

Элейн. Бундес фрай?

Номаълум. Бундес фрай — озодлик иттифоқи. Миллий комитет ана шу янги бичимда иш бошлайди, хоним... Тошни саркотибга қўймоқ шарт.

Элейн. Шарт бўлса — биз хизматда. Лавозимат?

Номаълум. Лавозиматми?.. Пресс-конференция ўтказмоқ лозим...

Аслзода Саидхон пайдо бўлади.

Аслзода Саидхон. Мир Алихон... тезроқ нариги хонага... тез!..

Элейн. Эҳтиёт шарт, юринг... демак, пресс-конференция...

Чиқадилар.

Мир Алихон. Бу ерда ким бор эди?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким!

Мир Алихон. Ҳеч ким?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким...

Мир Алихон. Менимча... Совет Иттифоқининг кундан-кун парвози баланд, дунёнинг метин таянчига айлан-

моқда, тавба... менимча, биз эса, замондаги синамол ўзгаришларни чўтга солмасдан тadbир кўрмоқдамиз. Ахир, кечган саккиз йил ичида, айтишга осон, саккиз йил ичида муҳожирларнинг ягона мухториятини барпо этиш у ёқда турсин, лоақал Маданий-маърифий жамиятимизнинг жўн ишлари ҳам пучга чиқмоқда. «Туркистон саси» газетамизга ит ҳам, бит ҳам боқмай қўйди. Осие мамлакатларини галвир қилиб кезганимиз сариқ чақача наф бермади, фақат ҳожи деган ном...

Аслзода Саидхон. Ҳожи бўлганингиз муборак.

Мир Алихон. Иброҳимдан қолган эски дўкон аҳмоқларгагина муборак бўлишга арзир.

Аслзода Саидхон. Ақлни аҳмоқдан ўрганмоқ ҳам бир фазилат.

Мир Алихон. Сирасини айтсам, кейинги вақтларда кўзингизни кўзимдан олиб қочишингиз сабаби — янглиш хаёллар дайди шамоли бўлмасин яна?

Аслзода Саидхон (ўзича). Илони бор. Аврашидан, кула туриб заҳар жойлашидан...

Мир Алихон. Авваллари-чи? Авваллари негадир кўрқмас эдингиз?.. Нураб бормоқда, калла қўйиш фурсати етгандир денг... Уйлайсизки, билмайман.

Аслзода Саидхон. Нурашми? Парвоз олдидан куч сақлашми? Вақт ҳукамо бўлур, мен эмас.

Мир Алихон. Сичқонни тиригию арслонни ўлиги. Ҳали ўлганим йўқ. Қўлимни ювиб, қўлтиғимга урганимча ҳам йўқ.

Аслзода Саидхон. Жаноб, омади келса, сичқон филни енгар эмиш. Ким билсин. Ой қай биримизга боқар?

Мир Алихон. Ҳа-а... мана энди чинини айтдингиз. Тилингиз, дилингиз ечилиб кетди. Суянган тоғингиз ким? Маллами — Бонн хабарчиси?.. Тотли кечинмалар осмонда кезмоқдасизки, гўё кўрмайман?

Аслзода Саидхон. Одам ваҳима касалига дучор бўлганда дўстни душман кўрар эмиш. Юрагингизга сув пурканг, тапти босилар. Ҳозирча эса, жаноблари раис, камина учун ҳурматларини бажо келтириш қарз.

Мир Алихон. Ниятлари пўк, хаёлларини гўё сезмайман.

Аслзода Саидхон. Наҳотки, шунча йилдан бери хизмат қилиб келаётган саркотибингиз, энди сизга нисбатан нонтепкилик қилса?

Мир Алихон. Кўрамиз! Харажатларни қоплаш ма-

саласини қандай ҳал қилдингиз? Бугун Улфат пошшо яна доллар талаб этди?

Аслзода Саидхон. Саркотибингиз Улфат пошшо ҳақини гавҳар билан қоплайди.

Мир Алихон. Гавҳар?

Аслзода Саидхон. Худди. Фақат қаҳрабона тасбеҳ кўз ёшларига писанд қилинмаса — бас!

Мир Алихон. Шайх? Маъқул... Вале одамсиз. Бордию қаҳрабона тасбеҳ хархаша этса, шу жавобни олур: чинини хоҳ тошга уринг, хоҳ тошни чиннига...

Аслзода Саидхон. Бир кун эмас, бир кун синмоғи бор...

Улфат пошшо (*югурганича киради*). Жаноблар!.. Радио, хушxabар.

Шайх Абдулфотиҳ, Мавлоно Фигоний, Юртолбек, Биби Давлатлар пайдо бўладилар.

Джеймс Тэйлор. Жаноблар! Хушxabар!

Мир Алихон. Хайрли бўлсин, хўш?

Джеймс Тэйлор. Сталин... ўлган...

Овозлар:

— Ё олло.

— Нима, нима?

— Шунақами?

— Во, ажабо.

Мир Алихон. Ана, олло-таоло қудрати.

Джеймс Тэйлор. Беш-олти кунлик қордек гумдон. Сталин йўқ... Мамлакатда парокандалик... Мақталган халқлар дўстлиги ўзининг тескарисига айланур. Сиз, ниҳоят, тантана қилурсиз. Тушкунликка ўрин йўқ. Дадил бўлинглар, дадил!..

Мир Алихон. Ишончимиз комил, йўлимиз ҳақ!..

Фигоний (*четга*). Наҳотки?!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ САҲНА

Ақиқанинг бўлмаси. Столда яримлаб қолган шиша — май, қадаҳ, сигарета. Қўнғир зулфи опшоқ кўйлаги билан битта тўкилган Ақиқа сачраб уйғонди. Уйғонди-да, кўрган тушини — сўнгсиз хаёлини ошқора қилади.

Ақиқа. Кетманг!.. Тўхтанг!.. Муяссар, азиз йигит, мана: иккисиям лиммо-лим... Муяссаргинам, севарим, би-

ри сизга, ғойибона бўлса-да, олинг, ўтинаман... Хумор кўз-ла боқсам ҳам ячмайсиз. Кўз ёшини тўксам-да, истамайсиз? Негадир қошингиз чимирилган. Уйлайсизки, севмайди, севмаган, ваъдалар шамолга ташлаяган... Ҳа, сиз йигитлар доим ҳақ. Биз, бечоралар эса яккаш айбдор... Начора? Қиз қалбининг нозик торларини узмоқчи, бузмоқчи дағал қўллар ҳар қадамда топилар экан... Яна бошимни силаш ўрнига, қошингизни чимирасиз. Қўзларингизда таъна тошлари... Майлиз, нимаям дердим? Зорим, фақат зор-озорим бор... Олинг, сўзим ерда қолмасин, олинг?.. Ичмайсизми? Истамайсизми?

Муяссар овози. Ақиқа, нодирам, қўйинг бу ишни. Тойиб кетиш ҳеч гап эмас, Узингизни сақланг. Мен, албатта, сизни топаман... албатта...

А қ и қ а (*гандираклуб қўзғалганича*). Муяссар овози!.. Мен билан сўзлашмоқда? Тойманг?.. Сақланг!.. Топаман... албатта!..

Аслзода Саидхон овози. Бегим, Улфат пошшо сизга мунтазир, наҳотки бобонгиз бўйнига тўрва осса?

А қ и қ а. Аслзода? А-а? Улфат пошшо менга?.. Тўрва? Бобомми?..

Мир Алихон овози. Ҳой, қизгина, бўлди-да, ҳаммамизни шармандаю шармисор қилмоқчимисан?

А қ и қ а. Мен-а, жаноби раис? Шу қадар ёмон эканманми?

Шайх Абдулфотиҳ овози. Она қизим, онагинам, бу газандалар маслаҳатига кўнма. Бобонг гадолик қилса — ҳечқиси йўқ, кўнма!

А қ и қ а. Гадолик?.. Ҳечқиси йўқ? Сиз-а? Оппоқ соқолингиз билан-а? (*Холдан толади.*)

Муяссар овози. Ақиқа.

А қ и қ а. А-а? Сиз?.. Муяссар акамлар?..

Муяссар овози. Мен. Танимадингизми, умидим? Мана, олинг, сизга бир даста лола келтирдим.

А қ и қ а. Лола. Баҳор нишонаси... покиза, беғубор фасл жарчиси... Йўқ. Йўқ, ололмайман.

Муяссар овози. Нега? Қўлимни қайтарманг, Ақиқа, севгилим?

А қ и қ а. Севгилим, дедингизми?

Муяссар овози. ...Бу — тансиқ лола. У томондан, дахлсиз, меҳнаткаш элу юрт кўкламининг қалдирғоч чағи. Олинг!

А қ и қ а. Йўқ, ололмайман. Сиз айтган дўстлик, биродарлик бўйи билан машҳур элу юрт лолалари маним бадбахт қўлимда сўлиб қолса... Ололмайман... қўрқаман...

Муяссар овози. Қўрқманг, кўз қароғим, бу лолалар ўз рангини, бор чиройини сизга ўхшаш келинчақлар лабларидан, ёноқларидан олган. Гул гулга қўшилса — олам гулистон-ку... Нодир ҳусн, қоши ҳилолим!.. Қиз меҳри, эркалаб боқишлари, севиб табассум этишлари бу лолаларгагина эмас...

Ақиқа. Жим... Бас-с... Қанисиз? Алдаманг мени! Овоз беринг?.. Надурки, сиз ҳам алдайсиз... лолаларни бери-и-нг? *(Тўсатдан ўзига келиб, хаёли тарқалади.)* ...хаёл... сароб.. уф, найлайин... қани энди шу хаёлнинг мингдан бир зарраси чин бўлса?.. *(Ўзини ўринга отиб туриб, пиқ-пиқ йиғлайди.)*

Шу замон оёқ учиди сармаст Аслзода Саидхон кўринади.

Ақиқа. Сизга нима керак?

Аслзода Саидхон. Сиз!

Ақиқа. Шу бемаҳалда-я!

Аслзода Саидхон. Айни муддао, шу бемаҳалда сиз керак.

Ақиқа. Менга тегманг.

Аслзода Саидхон. Қўнғил булоғидан сув тутар-сиз умидидаман, бебаҳо гавҳар... Очман, жоним, оч...

Ақиқа. Элейн-чи?

Аслзода Саидхон. Менга сиз керак, сиз...

Ақиқа. Бургут ҳам нафсидан илинар эмиш...

Аслзода Саидхон. Ҳисор қўзичоғи — оёғидан...

Қоронғилик. Тўс-тўполон.

Парда

ЕТТИНЧИ САҲНА

Ақиқанинг бўлмаси. Тонг отмоқда. Тонгнинг нимқизғиш нурлари дераза орқали хонани ёритар экан, сочлари паришон, кўзлари ножўя, кўйлаклари йиртилган Ақиқа кўринади. У онаси Биби Давлат кучоғида.

Биби Давлат. Сочларимнинг қолгани шу тунда оқарди. Навниҳол набирам пешонасида шу тунда ажин пайдо бўлди.

Ақиқа. Бечора бошим, шўр пешонам! Муяссар, азиз йигит... Начора?.. Муяссар, Ақиқангиз ўлди, умидингиз шармандаси чиқди. Булар етмагандек, телбалик, руҳий паришонлик ҳам ўраб-чирмаб келмоқда, енгаман дейди! Эй тақдир, шунчалик заволмисан?

Биби Давлат Сабр... тоқат... Марварид ёшларинг-
ни тўкма. Йиғлама, жигаргўшам. Ниҳол бошингга тушган
кулфат азобини тортиш мен учун осон деб ўйлайсанми?
Тақдир... Шундоғ яқин топмоғи табиий... чамаси... Ер қат-
тиқ, осмон йироқ, ошиёним тўзиган... (Халққа) Азиз одам-
лар, бу жумла жаҳон азройилларидан, ахлатхўр оч меъ-
далардан, ифбат қароқчиларидан ҳазар қилинг! Алдан-
манг... (Набирасининг бошини силаб) Қўй, йиғлама, ази-
зам, йиғлама... кўзингни оч!

САКҚИЗИНЧИ САҲНА

Раққоса қизлар хонаси. Гримхонани эслатади. Заркокил, Бо-
домқовоқ ва Зулукбадан диққати бошини икки қўли ораси-
га олган Ақиқада, Омонёр кўкнори гиё эзмоқда. Улфат
пошшо кириб келади.

Улфат пошшо. Баракалло, ойимчаларим... Хўш,
менинг булбулчаларим, ўйинга тайёрмисизлар? Ҳа-а...
Ақиқа бегим, кечаги рақсингиз барча меҳмонларим ақли-
ни олди... Бўлинглар!.. (Чиқади.)

Заркокил. Сиз, Ақиқа бегим, бу оғуни ичманг, кек-
сайган бобо ила она, ҳамшаҳарларим тирикчилиги ўтма-
япти дея бу юмушни бошласангиз, биз ит текканлардек
афгор бўласиз, синглим.

Ақиқа. Ит теккан? Мен афгорландим. Бу йўлга ки-
ришдан бўлак иложим йўқ.

Куйган жигари бағри садпора Ақиқа «Сайдинг қўя бер, сайёд» ашу-
ласининг бир байтини хиргойи этади-да, яна ёш тўкади. Қизлар уни
овутмоқчи бўладилар.

Бодомқовоқ

Омонёр, Омонёр акажон,
Бошгинам оғрийди-я.

Зулукбадан

Бошгинандан аканг айлансин,
Нималарга оғрийди-я?

Бодомқовоқ

Бозорларда бўлар экан,
Кутичаларда турар экан...

Заркокил

Ана шуни оти кўкнорижон,
Ушанга огрийди-я.

Барча қизлар

Ушанга огриси-я.
Аламмо-аламмо.

Яна сукуват чўкади. Қизлар ҳануз ёш тўкмиш Ақиқа бошида. Ҳайронлар.

Омонёр кўкнори. Ақиқа тушмагур бу қўшиқни ҳам сизларга ўргатипти-да, ҳа, майли... майли...

Бодомқовоқ. Оға, майиз... Майизингиздан жижжа беринг?

Омонёр кўкнори. А-а? Майиз... хўп...:

Бодомқовоқ. Ақиқа, мана, қора майиз!

Чехраси бир оз очилган Ақиқани кўрган қизлар шўхликни бошлайдилар.

Зулукбадан

Ёр-ёр айтсанг бери кел,
Айтишайлик, ёр-ёр.
Оқ милтиқ, қора милтиқ
Отишайлик, ёр-ёр.

Бодомқовоқ

Оқ милтиқ, қора милтиқ
Отган отам, ёр-ёр.
Уз қизини кўкнорига
Сотган отам, ёр-ёр.

Заркокил

Кўкнорижон, кўкнори
Қанду асал, ёр-ёр,
Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани касал, ёр-ёр...

Қизлар хонани бошларига кўтариб кулишар, Омонёр кўкнори ҳам ўрнидан қўзғалиб, уларга жўр бўлишар.

Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани соғлом, ёр-ёр...

— Ё кароматингдан, кулганда бўғоз-қисирини ажрим этиш мушкул экан-а... Қиҳ-қи-қи...

Заркокил. Агар... Магар...

Омонёр кўкнори. Агаржонни магарнисага уйлантирсангиз — кошки деган бола туғилади, кўзидан... Қаҳ-қи-қи...

Бодомқовоқ. Омонёр амак, жилла бўлмаса кечаги саргузаштингиз ҳикоясини... Жо-о-н амак?

Омонёр кўкнори. Хўп, дили жигарларим, хўп... Қани... Сабабдан-сабаб, балчиқдан иморат, ҳалиги жойларингиз курси искасин, сўнгра...

Бодомқовоқ. Айнимасдан бўлмайдимиз?

Заркокил. Бошқалардан эшитганимиз ҳам етар?!

Омонёр кўкнори. Хўп, Сабабдан-сабаб, балчиқдан иморат. Аввал шунга айтмай: кўкнори дейиш пурҳикмат сўз эмас, гуноҳ. Гиёвон, паррихта гиёвон дейиш мақсадга мувофиқроқ, олма-анорларим! Манам меҳригиёси бор, болажон-жигаржон йигит эдим. Оқшомдан бўза солиб, қилардим маз-за... «Сайил ҳам сайил, саргардон ҳам» деганларича, шу йиртиб-ямаб, бичиб-тўқиб иш кўрган оми-нодон Мир Алихон хизматида юра бериб, ғаму ғусса орқасида савдойи бўлиб қолдим шекилли, гиёвонлар даргоҳини хуш кўра бошладим. Бу бемаъниликдан айнигандан сўнгги бамаънилигимми ё бамаъниликдан куйгандан кейинги бемаънилигимми? Узимам ҳайронман.

Заркокил. Бу жумбоқ не-не орзуларни кўкка со-вурган.

Ақиқа. Кишилар орасида бемаънилик уруғи ҳали кўп экан...

Омонёр кўкнори (*уйчан*). Кечага келсак, кеча шундай тарих содир бўлди.

Қоранда гиёвонлар тиришиб ўтирган эдик, бир чапдаст йигит кириб келди. Бўғоз сичқондек гиё билан икки шамни олдимизга тўғрилаб, сизларга назр-ниёз атаган эдим, деди-да, чиқди. Оқсоқолимиз ҳалиги йигит зотини, ҳимматини арши аълога кўтариб мақтар, биз ҳам унинг дуосини қилар эдик. Шира-шарбатлар, яъники тўрт-беш дона майиз билан ичилган кўкнорининг ширин кайфи аъзойи баданга таралар экан, оқсоқолимиз: «Боёнги икки шам ёқилсин, жангнома ўқилсин», деб буюрдилар. Бажо қи-

линди. Ҳамма чуқур сукутда, сув сепгандек... фақат шикаста қироат. Бир вақт қарасам, бир бўлак оқ мрамртошдан ясалиб гулгун шароб билан лиммо-лим тўлдирилган салқин ҳовуз бўйида ўлтирибман. Сизлардек ҳафиф парилар, сим олмачалари ҳарир кўйлаklarини туртиб чиққан беандоза мўрчамиёнлар «алёр» айтишиб шароб сунишар, бу дунё гаштини сурунг, беклар беги, амири лашкар, Омонёр акажон-эй, дейишиб субҳ бўсалар беришар...

З у л у к б а д а н. Вой, бўса... яна субҳ бўса? Сизга-я?..
Ҳа-а-а...

Омонёр кўкнори. Кулманг, кўзидан, хаёл қочади... Ҳа, шу дақиқада «қарс-қурс» яшин чақнаса бўлади-ми? Биримиз йиқилган, биримиз иккинчимизга калла қўйган, хуллас, қоп-қоронғу кўкнорихонада чикка-пукка. Бурчак-бурчакдан: «Ҳой нима бўлди?», Қайфни белига тепди-ку», «Вой пешонам» қабилдаги инграшлар эшитилар. Ҳайфга кетган кайфга ачиниб бош кўтарсам, пешонасида ёнғоқ пайдо бўлган оқсоқолимиз дарғазаб:

«Ҳалиги жувонмарг икки шамнинг белига мушак жойлаб келиб, бизни майна қилган экан-а. Ҳа-ҳа, ўзи зоти паст йигит эди. У падари лаънат, ўйнашдан бўлган, ўйнашдан...»

З а р к о к и л. Вой-вой, ўлдирди. Ипилтириқ тушмагур...

Бодомқовоқ. Яхшиям, бахтимизга дилшодимиз бор. Бўлмасам юрагимиз, тарс ёрилган бўлар эди.

Омонёр кўкнори. Мени ҳам бахтимга яхшиям сизлар борсизлар.

З у л у к б а д а н. Дилшодимиз... Яхши, ажаб айтдинг, Бодомқовоғим. Ўта муҳтожлик жўнида Улфат пошшо тузоғига илинганимдан бери дилшодликни-да, унутдим, дилшодим-да йўқ. Бемаънилик устига бемаънилик.

Бодомқовоқ. Оҳи саҳарим, ўкинма... қиз бола тақдири ҳануз аччиқ...

З а р к о к и л. Ҳаргиз тарсо кўзлар, ғунчаи хандон шевасини истовчи аҳли бетамизлар наздида биз дилшодлик қўғирчоғимиз-ку? Фасли баҳоримизни пайҳон этиб, нота-вон кузда тирикчилик кечирिशга мажбур этганларидан сўнг, хоҳ ўкин, хоҳ ўкинма, тақдиримиз шул.

У л ф а т п о ш ш о (кириб). Қани бўлинглар, ўйин навбати келди. Тез, тезроқ...

Қизлар рақс ҳозирлигини кўриб, танобий сари йўл оладилар,

ТУҲҚИЗИНЧИ САҲНА

Тун. Танобийнинг сирли манзараси. Зиёфат айни авжида. Бизнинг танишларимиз ҳам столлар атрофидан жой олганлар. Ғарб ва Шарқ муסיқаси омихтасидан иборат усул қарши олган қизлар кириб келиши билан меҳмонхонада ҳам шаҳвоний руҳ, ҳам осий бўй ҳоким бўлгандек туюлар. Ҳамманинг диққати чўғ каби ёниқ турк қизи Заркокил, ҳабаш дунёсининг қадди-қомати тараш зебоси Зулукбадан, араб оламининг нодираси Бодомқовоқда — дунёдан умиди бор киши ёш ва бош истисно, жонини олувчи қизларда. Булардан сўнг саҳнада Ақиқа пайдо бўлади. У шикаста араб рақсини ижро этганича ўзини ичкарига олади. Саз ва рақсу ноз тугаётганда, нозанинлар кетган бўлсаларда, бир дақиқа, нечукдир жимлик давом этар ва сўнгра бу жимликни Джеймс Тэйлор бузар.

Джеймс Тэйлор. Жаноблар, шу қадахни ўтирганлар саодати учун!

Кўтардилар.

Мир Алихон. Шинавандаликларига тасанно, офарин!

Фигоний. Саодат... Ақл бовар қилмас тариқада ҳақорат этилган ҳаёлда саодат! Таажжуб... Яна фаҳш қафасда.

Мир Алихон. Мавлоно, кўпроқ ютдингиз шекилли, тоғ жилғаси сингари шалдираб қолдингиз?

Фигоний. Шалдираб?.. Жилға?.. Жаноби раис, юрт сари эсмиш ҳайдар шамол йўлини тўсишга чиранган сервиқор қоя бўлгандан кўра, ўша деганингиз жилға, шалдираса-да, бир парча ерга обиҳаёт бергани афзал эмасми?

Джеймс Тэйлор. Браво! Хўш, сиз-чи, сиз қай бир парча ерга обиҳаёт бердим хаёлидасиз?

Фигоний. Сэр, энди ўзингизга келдингиз. Саодат дейсизу оғу тутасиз. Саволингиз жон озуғи эмас, бош қозиги.

Джеймс Тэйлор. Оғайниларни ўрта йўлда ташлаб, коммунистлар қароргоҳини нишонга олмиш чирик бошлар учун бўлса — хўп қозиг экан.

Фигоний. Сиз, америкалик корчалонларга кўп ҳайронман. Тушингизга коммунистлар кирганда лабингизни учуқ босиб уйғонасизу мамлакатингизни зар печак каби ўраётган фашистларни писанд қилмайсиз... Ёмон йўлдош, нодон сирдош фарқига бормасдан нечук одам бўлдим?

Элейн. Шоир, ит бўлмоқ учун ҳам бир қарич дум керак...

Фигоний. Ринд табиатингизга балли, нозанин хоним! Ит бўлмаганим туфайли тўнғизлар думида...

Мир Алихон. Ба-а-с.

Шу пайт Номаълум шахс пайдо бўлади.

Элейн. Улуғлар, пресс-конференцияни бошлаш фурсати етгандир? Жаноб мухбирлар, марҳамат! Миллий комитет ва унинг раиси жаноби Мир Алихон фаолиятига оид саволларингиз бўлса, жавоб беришга тайёрман. Марҳамат!

Танобий—кабарэнинг бир бурчагидан жой олган бир туркум журналистлар, баъзилари ёндафтарларини, иккинчилари фотоаппаратларини ола оёққа босадилар.

Биринчи журналист. Хоним, аввало, бизни шу пресс-конференцияга таклиф этганингиз учун ташаккур... Сўнгра савол: қани айтинг-чи, Мир Алихон раислик лавозимини қўлга киритиш учун Миллий комитетнинг биринчи раиси Мустафо Чўқаевни заҳар бериб ўлдиргани ростми?

Мир Алихон. Мен бу саволга мутлақо қаршиман!

Элейн. Ҳа, рост.

Мир Алихон. Элейн!

Иккинчи журналист. Тафсилоти?

Элейн. Тафсилоти? Das ist sehr leicht! Тафсилоти шундай, қочоқ Мир Алихон 1922 йили ватан ва бола-чақасидан кечиб, Германияда пайдо бўлади. Дастлаб у гўл туркистонликларни шилиб кун кўради, кейин 1930 йилдан немис разведкасига ишга кирилади.

Мир Алихон. Тилингни тий!

Элейн. Энг ифлос, энг оғир топшириқларни бажаришда ном чиқарган Мир Алихон 1933 йилдан бошланган ишларда нодир жонбозлик кўрсатар, эвазига ёғлиқ мукофотлар олар, босар-тусарини билмас эди. Мен эса жанобнинг сояси, зимдан ҳар бир қадамидан хабардор эдим. Тақдирнинг ножўя ўйини орқасида Мир Алихон менга ошиқ бўлдилар... севги, гул, оҳ-воҳ...

Мир Алихон. Бас! Шармандаликниям чегараси бўлади?

Элейн. ...Бироқ, немис қизига уйланмоғи учун у Германия граждани бўлиши ва христиан динини қабул этиши шарт эди. Мусулмонлар ҳақиқати учун ўзини фидо айлаган киши ўйлаб-нетиб ҳам ўтирмайди: гестаподаги шефлари кўмагида динидан ҳам, насабидан ҳам кечди.

Шайх Абдулфотиҳ. Нима? Диндан... насабдан... христианликни қабул қилди?

Мир Алихон. Ишонманг... ифво бу.

Элейн. Қабул қилганда ҳам энтикиб, ўйлаб-нетиб ўлтирмасдан... Ich bin aber eine reinblütige Arierin. Яъни мен, олий ирқли аёл, ватаним манфаати туфайли, сассиқ

туркистонликнинг хотини бўлдим... Мир Алихон «жасорати» юксак баҳоланди: у Германия ташвиқот-тарғибот министрилиги шарқ бўлимига, серпул жойга ишга олинди. Гитлер разведкаси топшириғига асосан Мир Алихон, 1941 йилдан бошлаб, «Миллий комитет»ни ва 1942 йили «Миллий легион»ни тузишга киршиди. Мустафо Чўқаев раис ва Мир Алихон ўринбосар лавозимларини эгаллагач, улар орасида кучли низо бошланди. Мансабпарастлик курашининг якуни сизларга маълум.

Учинчи журналист. Хоним, Мир Алихон яқинда Маккаю мукаррама зиёратидан «ҳожи» бўлиб қайтди. Бунга нима дейсиз?

Элейн. Сиёсат ниқоби остида яшашни жўн билган чапани қиморбознинг навбатдаги найранги, холос.

Мир Алихон. Чаён!. Сени учратган кунимга лаънат!

Тўртинчи журналист. Хоним, Мир Алихоннинг сиёсий программаси борми, маслак ва мақсади нечук?

Элейн. Сиртдан қарасангиз, «Ватан», «Миллат», «Антикоммунизм», «Пантуркизм», «Ислом мудофааси» каби баландпарвоз сайрашлар, ватан йўлида жонини тиккан жафокаш. Авра-астарни ағдариб моҳиятига назар ташласангиз, чексиз мансабпарастлик, жаллодлик, дунё ортириш... Қисқаси, қўли қон қароқчининг ўзгинаси...

Биринчи журналист. Дунёсини қайда сақлайди?

Элейн. Швейцарияда... Унинг, ҳозирча, сўнги ифлосликларидан бир шингил: туркистонликлар бу жон сақлашган мамлакатда моддий танқисликда яшамоқдалар, яъни муллажиринг йўқ. Хўш, нажот борми? Албатта бор. Швейцария банкасига хабар берилса, бас. Лекин Мир Алихон ўзгача ҳийла ишлатиб, пул топади. У ҳам бўлса думбул табиатли Шайх Абдулфотиҳни ими-жимиди алдайди-да, Ақиқа номли набирасини Улфат пошшога пуллайди... Даллол, даллол бўлганда ҳам ширинкомани зўр оладиган даллол!

Шайх Абдулфотиҳ. Жаноблар, бу иғво, ўтинаман, бу гаплар матбуотда босилмасин.

Юртолбек. Даҳшат, разолат.

Фигоний. Қандай разолат, беџомуслик... Мир Алихон, шармандалики-да, чегараси бўлади...

Иккинчи журналист. Хоним, мени кечиринг, шунча йил сизни хотини деб юрган кишини қиттак бўлса ҳам севган эмасмисиз?

Элейн. Севги?! Етти ухлаб ҳам тушимга кирмаган...

Ausgeschlossen! Жаноблар, пресс-конференцияни ёпиқ деб эълон қиламан. (Номаълумга яқинлашиб.) Хўш, қалай?.. Виски.

Номаълум (четга). Хизмати битди.

Заҳар солинган қадаҳни Элейнга беради. Элейн ичади.

Элейн. Жаноблар, сизларнинг саломатлигингиз учун... хаҳ-хаҳ... аҳ... дод... заҳар. (Номаълумга) Ифлос... ярамас... (Гун учиб жон беради.)

Мир Алихон. Улдиришди?!

Джеймс Тэйлор. Демак, пай кесиш.

Номаълум. Тушунмадим?

Джеймс Тэйлор. Тушунмасликка олдим де, тўғри бўлади!

Номаълум. Йўргакдаги чақалоқ бўлсамки, сенлардан тўғрилиқни, ё эгриликни ўргансам. Туркистонликларни қўй. Бизни ўз борди-келдимиз бор.

Джеймс Тэйлор. Борди-келдинг — кўпроқ жосус жамғариш — «Бундес фрай» кашф этиш экан-ку, менга аён!

Номаълум. Аён? Аён эрса пўписа қилма! Бу — қимор! Ютсанг оласан. Ютқазсанг даврадан чиқасан! Гардкам!!

Парда

ҲИНЧИ САҲНА

Қундуз. Шалаббо ёмғир нам ҳавоси танобийга ҳам кириб келган. Қалблари ҳасратга тўла, ақлдан озаётган кишилар Мавлоно Фигоний танбуридан равон оқмиш, тўлқин бермиш «Наво» ноласи таъсирида. Хонанинг бир бурчагида чўкка тушган Омонёр кўкнори ҳам гиё кайфиданми ё «Наво» ларзасиданми, ажаб ҳолатда юлдуз санаб ўлтирур. Сюз овози ниҳоятига етгач, Омонёр кўкнори алланечук гап бошлайди.

Омонёр кўкнори. Азамат Тошкент Шахавантаҳурида номи кетган бир девона бўлар экан: дўкондорлар эрмаги. Бугун у дўконда, эртан бу дўконда нонушта, тушлик, кечлик ризқини кўрар, шу зайлда кун кетидан кунни қувлар... Бир маҳал дўкондорлар қарасаларки, девонадан дарак йўқ. Ҳайрон бўлишиб, девона кулбаси — масжид ҳужрасининг даричасини бориб қоқадилар — жавоб чиқмайди, итарадилар — очилмайди. Кучлаб даричани ёриб кирсаларки, девона мурда. Даричага оёқларини тираганича жон берибди. Жасади қорайиб-кўкариб кетган эмиш. Ҳушлари бошларидан учган дўкондорлар, «шаҳримизга

вабо кепти» ваҳимасида шифохонага югурадилар. Шифохона жарроҳлари ўлим сабабини излаб, девона қоринни ёрсалар бир сиқим олтин ақча чиқса бўладими? Ана ўлим, мана ўлим...

Фигоний. Иним, очкўзлик — ўз жонидан қасдини олипти. Лекейин, бизлар гувоҳ ҳодисалар қаршисида — бу беозорлик эмасми?

Омонёр кўкнори. Ҳа-ҳа... Гадой. Умри кишилар эшигида. Бошпана — масжид хужраси. Сўққабаш. Инчунин олтин тўплаган. Бегоналар қўлига тушади васвасасида олтинларни ютгану дунёдан ўтган... Сабабдан-сабаб, балчиқдан иморат деганларича, Швейцария банкисида дунё тўплагану ўзини эмас, биз шўр тақдирларни гадой қилган... (*Пешонасига қўйиб-қўйиб юборади.*)

Фигоний (*хаёл аралаш*). Ҳақиқат... бамисоли ҳақиқат сингари содда. Оқил дилкашимни қўлга олишим билан, яккаш узоқ кечмиш хотирамни безовта қилар. Эсимда: кўклам... Нуқра осмон, заррин қуёш, Чимён тоғлари бағрини ёриб қубба-қубба отилиб чиқмиш ўн икки булоқ. Эй, сиз у сувдан бир бор ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз...

Юртолбек. Мавлоно, ўтинаман, бас-с... чил-чил дилжигаримни қайталаб қиймаламанг, бас-с...

Биби Давлат. Она ҳурмати, давом этинг, устоз, дийдаси қаттиқлар...

Фигоний. Қасд қилдиму ҳар булоқ кўзидан, агарчанди табиатнинг жимир-жимир чиройини бузсам-да, бир ҳовучдан обизамзам ичдим. Бу роҳатга нима етсин... Шу чоқ қаендандир бир жуфай-жўра булбул пайдо бўлишди: кўзгудек тиниқ тошлар устида сакрашиб ташналикни босдилар, шўх-шўх чўмилдилар, нав-ниҳол ёнғоқ бутоқларида ўйнашиб-сайрашиб чечаклари чаппор тоғ баландликлари сари қанот ёздилар.

Шайх Абдулфотиҳ. Афтодаҳол, дарди дарё шoirсиз, дўстим...

Мир Алихон. Кўкнори хаёл, бежалган дард.

Омонёр кўкнори. Сен (*вазиятини ўзгиртмасдан*) бўрини аясанг, бўри сени талайди-да!.. Мавлоно дардига жон бераман, сиз қақур-қуқур Мир Алихонда—дод!.. Дод...

Мир Алихон. Қизғиш кўзинг тупроққа тўлгур нашаванд! (*Тенади.*)

Фигоний. ...Бемаҳал қичқирган хўроз — ё нодон, ё ғўр жўжа. «Берди»сини айтгунча беланги бўлмай, чиртинг-пиртинг қилмай... тоқат лозим, эшони ҳожим, билъакс...

Шайх Абдулфотиҳ. Балли, Давами?

Фигоний. ...Биласизларки, танбурнинг жонони арчадан, баланд тоғларда ўсган, қуёш ҳарорати, шамол кучи, булбул ноласи билан жингиртоб арчадан ясалади.

Биби Давлат. Беғубор жаранг овоз, дилновозлик шундан денг?

Фигоний. Шундан, Бибижон, шундан... Ниятим айни арчани топиш бўлгани учун сайроқи булбуллар қорасини олиб яна йўл босдим: оқшом тушди, тун таралди, тўлин ой баркашдек бўлиб кўтарилган, борлиқ жамолини, қоялар бағрида қад кўтарган арчалар қоматини кумуш ипакка ўради. Шу замон табиат уйқуни тарк этса, тун билан кун фарқига бормай қолган тўрғайлар, читтаклар, саъвалар, булбуллар, яна қанча-қанча қушлар вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб кулсалар, баҳс бойлашгандай арзи қалб айласалар бўладими?

Омонёр кўкнори. Сониян... бир кўрсам... бир тўйиб дунёдан ўтсам, армон қилмас эдим-да. Устоз, эшитганим бор-да, ўша арчалар кўки мушаксабзи баргининг ҳидини берармиш, тўғрими?

Биби Давлат. Биз йўқотган ватан муаттар бўйи, бизлардан юз ўгирган эл-юрт ҳаётининг абадий яшиллиги уларда, Омонёрбек...

Омонёр кўкнори. Хушкайф... Кўзикмасин...

Фигоний. Бу танбур шу тунда, булбул ини ёнида топилган арчадан. Қачонки қўлга олсам ўша манзара хаёли қалбимни тимдалар, созим нодонлигимдан гина сақлаб дув-дув ёш тўкади.

Хонага руҳи даргазаб Аслзода Саидхон кириб келади.

— Бугун ҳам «Наво» чалинмади, йўқ, таъна тошлари бошимга отилди, яхшилар, сўққабошимга...

Аслзода Саидхон. Таъна тошлари бошини қон, дилини фиғон айлаган бечора... Қосаси оқармаган, бахти чопмаган беозор сўққабош... Бас, масхарабозликни ҳам ниҳоят бор, чол!

Шайх Абдулфотиҳ. Ҳаё! Очиқроқ гапиринг?!

Аслзода Саидхон. Мана, имонфуруш «дардининг заҳар мевасини тотиб кўринглар. (*Кўлида кўтариб келган китобни ўртага улоқтиради.*)

Юртолбек. Китоб?

Аслзода Саидхон. Балли, китоб. Мавлоно Фигоний, тагида эса Мавлонов Сотагоний битган «Воқеанома».

Мир Алихон. «Воқеанома?» Ким нашр этибди, ким?

Аслзода Саидхон. Абдуллазиз... Улфат пошшо ўгли. Ҳа... хотимасини ўқиб беришим мумкин. (Китобга интилади. Лекин ундан олдин китобни қўлга киритган Мавлоно Фигоний даст туриб сўзлайди.)

Фигоний. Хотимасини каминадан тингланг, жаноби раис, ёд бўлиб кетган, ёд... «Халойиқ, қўлингиздаги китоб юзи қораликда қолган, ёмон одамларга ёндашиб йиқилган ватангадолар, элу юрт истиқболидан бет ўгирган дилиси-ёҳлар, ғарибона эл кезар умри сароблар тарихи...»

Мир Алихон. Мавлоно Сотагоний!..

Фигоний. «...Улик ва ҳали тирик гитлернамо аблаҳлар, Мир Алихон, Мустафо Чўқаев, Аслзода Саидхон каби бадбахт корчалонлар, бепадарлар қўлида ўйинчоқ бўлиш — халқ доди, авлод балоси, инсон фожиаси экан билсам... «Воқеанома» шу ақлнинг ҳикоясидир, халойиқ...»

Чатнаёзган Аслзода Саидхон, кўкариб кетган Мир Алихон Мавлоно Фигонийга ташланадилар,* бўга бошлайдилар. Шайх Абдулфотиҳ, Юртолбек, Омонёр кўкнори эса ёрдамга келиб, Мир Алихон билан Аслзода Саидхонга ёпишадилар. Нима қилишини билмаган Биби Давлат ур-йиқит атрофида «чир-чир» айланар экан, шовшган, энтиккан Ақиқа учиб хонага киради.

Ақиқа. Мактуб!.. Муяссардан... мактуб!

Мир Алихон. Муяссардан, меним ўғлимдан? Тезроқ олинг!

Аслзода Саидхон. Магнитофон лентаси-ку, бутун дунёни айланиб чиқибди-я... қани, эшитайлик.

Ҳамма магнитофон бошида.

Муяссар мактуби: Ассалом, бегона — ота, ёв — қариндошлар, на танишу на билишлар... Сизларга йўлламиш саломим мазмуни андек ғайритабий кўриниши эҳтимолдан узоқ бўлмагани учун номани лентага кўчирдим, негаки, овозимни танирсиз, Муяссар нафасини сезарсиз... Сизлар орзиқиб, тинмай ҳикоя этганингиз Ватанни кўрдим. Кўрдиму ҳаёт қолганимга ҳад-ҳисобсиз қувондим. Қувондиму аччиқ ҳақиқатни айтсам, ҳаммангизга беҳад ачиндим. Қилмиш-қидирмишларингиз кечирини қийин бўлган жиноят, яна аниқроғи, қонли сароб экани исботга муҳтож эмас. Сиз, тирик мурдалар, ҳа, жони бор ўлиқлар, ҳеч нарсани англашни истамайсиз: кўзингизни кўр, қулонгизни кар, юрагингизни тош айлаб, беҳуда кўча чангитишдан, ёш боладек ҳаво бузишдан ўзга юмушга ярамаслигингизни, баҳор қўйнида эркаланмиш бу Ватан,— афсус, минг афсуски, кеч, жуда кеч шу туйғу соҳиби бўлдим,—

бу халқ ашаддий душманлари қўлида қўғирчоқ, бир қарасангиз, Гитлер шоввозлари тизгинида майна, икки боқсангиз, Америка разведкаси ноғораси остида йўрға бўлиб келажагингизни ҳатто билмайсиз ҳам, қай бирларингиз эса билишни-да, хоҳламайсиз.

Ранги момик булут, кўзлари қон Мир Алихон магнитофон томон югуради.

Мир Алихон. Оқпадар... Овозинг... ўч...

Омонёр кўкнори (*чаптастик билан унинг йўлини тўсиб*). Гаштига етганда кайфни бузма-да, бошимизга отилган тош!..

Мир Алихон. Кўкнори, ўт йўлдан.

Омонёр кўкнори. Хўжайин... (*Мир Алихонга калла қилади.*)

Муяссар мактуби: Сизлар, Совет Иттифоқи Гитлер зарбасига нари-бериси билан беш-олти ҳафтагина бардош қилур, дея бонг урган эдингиз. Жаҳон социализми тузумининг, пайқаяпсизми, жаҳон метин таянчи бўлган бу мамлакатда коммунизм қурилмоқда. Сизлар, Сталин ўлди, энди Совет Иттифоқи халқлари ўртасида парокандалик бошланади, дея яна жар солган эдингиз. Бу диёрда эса бир олам мушкул масалани ҳал айлаган қурултой иш кўрди. Халқнинг қайнарбулоқдек даҳоси етказган истеъдодлар мамлакати борки қийинчиликлардан олиб ўтиб, ҳалоллик бирла демократик жамият чўққилари сари бошламоқда, ҳатто сайёралар сайри ҳам яқин фурсатда жамол кўрсатур. Сизлар, Туркистон Россия колониализми остида инграмоқда, ўзбек халқининг асрий маданияти чала ўлик ҳолда, дея зикр тушар эдингиз. Бу ерда эса чин биродарлик, тотув ҳаёт, миллий ва умумбашарий маданият тантанаси ҳоким... Мендек одам ҳам меҳнат қилиш, виждон кирини ювиш имкониятидан маҳрум эмас, ҳатто... Қисқаси, энди англасам, барча гапларингиз бўҳтон, маслагингиз бемаслаклик, ҳамма қилмишларингиз сароб, ҳаётингиз маъноси эса заҳар сочишдан иборат экан. ...Ҳеч нарсани яширмасдан ўзимни англатдим. Мени афв этарлар деган умиддаман...

Ақиқа...

Хушёр тортган Ақиқа магнитофон сари отилади.

— Азизим, бу қўндоқда теккан иблислардан узоқ бўлинг, ҳазар қилинг, токи гул умрингизни, латиф қалбингизни оғуламасинлар. Ҳижрон йиллари синовдан ўтган

севгим, севгилим, сизни, албатта, қайда бўлманг, излаб топаман. Ақиқа, умри азиз... раъно гулим, эшитяпсизми...

Б и б и Д а в л а т. ...Эшитяпсизми, оппоғим, ҳануз севади.

А қ и қ а. Нега... нега севади? Топаман дейди... Нечук... Нечун бу сўзларни тингладим? Муяссар, сиз мени умри азиз... раъно гулим дедингизми?

Б и б и Д а в л а т. Худди, худди шундоқ деди, она қизим. *(Насиҳатомуз)* ...Бандаси ҳамиша маъзур ва хатоликдир...

А қ и қ а. ...Раъно гул эмиш, яна умри азиз эмиш... Бас. Муяссар, мен раъно гул эмас, сассиқ алафман. Мана бу «олий мақсад» зотлари, отангиз, сиз деган гулни фаҳш ҳаёт бозорида пулладилар, очилмасдан хазон айладилар. *(Аслзода Саидхонга)* Муяссарни ўлди деган сен, мени шу аҳволга туширган ҳам сен... Лаънат сенга, ялақиларга!

Унутилган Мир Алихон телбаларча олазарак, магнитофон сари ташланади, ленталарни йиртишга тутинади.

— Отангиз...

(Ақиқа кўзлари Мир Алихонни излайди, кўргач, у томон отилади.) Жаноб... Тўхта, йиртма, ўтинаман... ялинаман, йиртма... Менга, мен бенавога қолгани шул... қиз севгисининг дараги ҳам, хотимаси ҳам шул. Шунидан раво кўрмайсанми? Хазон айлайсанми... Унинг овози, сўзлари, қалб ҳарорати... *(Юлқиб олади.)* Эй жониворлар, дод дастларингдан... дод... *(Югурганича чиқади.)*

Б и б и Д а в л а т. Она қизим, қаёққа, тўхта!.. Хайф сенга, Мир Алихон... Шу қадар ифлос, она кўкрагини, фарзанд кўксини кесган, қанча-қанча бечоралар умрини ҳайвоний нафс йўлида қурбон айлашга журъат этган, динни ҳам, насабни ҳам сариқ чақага пуллаган махлуқни ер қандай кўтарар экан... Она қизим, тўхта!.. *(Бошини ушлаганича набираси орқасидан чопади.)*

Ю р т о л б е к. Мен аскарман, кўлимда яроғ, дилимда ўт бўлса бас! Сиз Мир Алихон, жаноби раис дейишга энди тилим бормайди, сиз Шайх Абдулфотиҳ, пирим деган эдим-а, дастимга яроғ, дилимга ўт солиб, ватан муқаддас, уни нопоклардан озод қил, деганларингизда ҳаётимни жангу жадалда ўтказдим. Фақат энди, кўзимдан нур, белимдан қувват ариб, қарилик малоли чеҳрамни босгандагина, қуёшим сароб хаёллар йўлида ботганини англаб, сизлардан сўрайман: хўш, онам, туғилмаган пушти камарларим айби нимада? Нечун бу йўлларга солиб, умримни кулдек кўкларга совурдингиз? Оқпадар, ватангадо қилдингиз...

гиз?.. Одамлар, мен жавоб сўраётганим йўқ, чунки жавобнинг ўзи йўқ, бўлишиям мумкин эмас... Фақат бир ҳақиқат бор: ўлим... Она меҳрига зор, ўзгалар юртида хор, беор ва беномус ўлим...

Мир Алихон. Мен мўртлик қилдим. Панд едим... Аччиқ данак Аслзода куни туғилмоқда... Наҳотки ўлдирсалар?.. Зир югуриб тўплаган дунём... ақчаларим нима бўлади? Ҳм... Джеймс... жон асрамоқ — шарт. *(Қочади.)*

Шайх Абдулфотиҳ. Иним Юртолбек, мен ҳам йўлдан адашган эканман, энди билсам... умр бўйи халқ ҳақиқати учун курашяпман деб келсанг-да, натижада ҳаётнинг охириг кунларида — курашинг сароб, яна қонли сароб эканини англасанг — бу тақдир фожиаси... тириклай ўлиш... Ҳалол бўлган одам ҳаромни кўра билмаса, ўзи ҳаромга айланар экан... Мен шу. Бу дунёмни бой бердим...

Фигоний. Энди мушкулкушод элчихонада.

Шайх Абдулфотиҳ. А-а?

Фигоний. Совет элчихонасида.

Шайх Абдулфотиҳ. Тушунсалар, кечирсалар...

Фигоний. Шояд?

Шайх Абдулфотиҳ. Шояд?.. Қалбим йўл бермас? Қўрқаман... Мавлоно, ёмон — яхши бўлмас, эшак — бахши... Кафаним муҳайё... Узлат... Узлат. Осийман... Гуноҳкорман...

Омонёр кўкнори *(Мавлоно Фигонийга)*. Устоз, икки қўлим сизнинг муборак этагингизда.

Фигоний. Шояд?.. Кўргим бор... Дилбар ватанни... кўргим бор. Элчихонага борганим бўлсин.. Шояд кечирсалар?!

Юртолбек *(хаёл ичида)*. Ҳаётим жаллоднинг ҳаёҳу ҳаёти! Элчихона эшиклари кўрбоши учун, умрбод ёпиқ... Боролмайман...

Аслзода Саидхон. Жар ёқасидагилардан кечиш, янги одамлар билан иш кўриш фурсати келди. Мени Мюнхен, «Бундес фрай», ҳа, «Янги озодлик иттифоқи» кутмоқда. Тезроқ. *(Чекинади.)*

Юртолбек гандираклаб ўрнидан қўзғалганича ўз хаёли билан сўзлашадир.

Юртолбек... Жумбоқ ечилди... Эсиз умр... *(Дейди-ю, ўз пешонасига ўқ қўйиб айиқдек учади.)*

Фигоний. Мана фоже жумбоқларга далил, якун... Биз телбалар ҳаёти оқиб тушган кўздек кечди. Америкада,

Англияда, Европада фашизм... Гитлер кўланкаси, офат уруш шарпаси бош кўтармоқда. Алданманг!.. Огоҳ бўлинг, фуқаро!..

* * *

Авторнинг сўзи. *(бутун залга таралади)*. Халқ дейдики, она-юртинг омон бўлса, ранг-рўйинг сомон бўлмас. Шу ақлга оёқ узатиб, қонли сароб кўчаларида умрини кўкка совурган, тиласин ким бўлмасин, ватангадолар савдосидан бир шингил ҳикоя кўз нурингиз тушган асар имонидир, азиз одамлар!.. Тинчингиз, имонингиз завол кўрмасин, қариндошлар!!.

Парда

Сўнг

*Тошкент,
1961—1964 йиллар.*